

Лекція 11. Україна в цивілізаційній системі людства

План

1. Цивілізаційна структура людства.
2. Місце України в системі цивілізацій.
3. Формування української культури в контексті взаємодії цивілізацій.

1. Цивілізаційна структура людства

За оцінкою **Ю.В. Павленка**, на сьогоднішній день ми не маємо загальновизнаної концепції цивілізаційної структури людства. Видатний вчений запропонував власну модель *концептуальної схеми цивілізаційної структури людства*. Основними цивілізаційними масивами людства є *Китайсько-Далекосхідний, Індійсько-Південноазійський, Мусульмансько-Афроазійський та Макрохристиянський цивілізаційні світи*.

Відповідно до таких критеріїв як рівень консолідації, ці цивілізаційні світи можуть відповідати одній цивілізації з її автономними периферійними філіаціями або складатися з двох чи навіть більше цивілізацій.

Макрохристиянський світ постає найширшим і найпотужнішим, але водночас і найстрокатішим за своєю цивілізаційною природою. В ньому виразно проглядаються: а) *Західна, Північноатлантична або Північноамерикансько-західноєвропейська цивілізація* (з окремими філіаціями у вигляді Австралії з Новою Зеландією та частково Південною Африкою), яка виразно розмежовується на потужні *Північноамериканський та Західноєвропейський блоки*; б) *Східнослов'янсько-Православна цивілізація*; в) *Латиноамериканська цивілізаційна спільність* (поки що недостатньо підстав вважати її окремою цивілізацією).

Окремі регіони сучасного світу, де власна цивілізаційна ідентичність не вимальовується, але де накладаються одна на одну хвилі іноцивілізаційних впливів, можуть бути позначені як *трансцивілізаційні*. (*Тропічна Африка і Океанія*). Інші регіони, де історично утворився нестійкий, суперечливий симбіоз між двома чи більше цивілізаціями (*Балкани, Кавказ, Африканський Ріг, Південно-Східна Азія*), можуть бути визначені як *зони цивілізаційних стиків*. Ці стики припадають не лише на області зіткнення окремих цивілізаційних світів, а й на територіально відносно невеликі *локуси взаємонакладання чи зіткнення цивілізацій у межах одного цивілізаційного світу* (*Східна Прибалтика і Західна Україна на межі Західної та Східнослов'янсько-Православної*).

2. Місце України в системі цивілізацій

Лише уявляючи загальну картину цивілізаційного поділу сучасного людства можна визначити місце в ній України. Вона не «транзитна», «межова», а *у своїй основі є органічною західною частиною Східнослов'янсько-Православної цивілізації*, з корекцією на те, що з огляду на відомі історичні обставини її *західні області, що тривалий час входили до складу центральноєвропейських держав, є стиковою зоною Східнослов'янсько-Православної та Західноєвропейсько-північноатлантичної цивілізацій*.

Таке визначення знімає (як некоректно поставлене) питання про те, чи належить Україна «до Європи» (в цивілізаційному розумінні останньої), чи ні.

Вона, як і Росія та Білорусь, належить до *Макрохристиянського світу* (хоча на своєму півдні у Криму має стикову зону з Мусульманським світом), але в його межах відноситься не до Приатлантичної, а (разом з Росією і Білоруссю) до Східнослов'янсько-Православної цивілізації. Її західними областями проходить перехідна смуга між основними цивілізаційними складовими Макрохристиянського світу.

Визнання в науці *Східнослов'янсько-Православної цивілізації* як реальності сьогодні після майже суцільної секуляризації соціокультурного життя за радянських часів і значної релігійної індиферентності її представників сьогодні, виправдане насамперед фактом спадкоємності соціокультурного розвитку її складових.

Східнослов'янсько-Православна цивілізація, як і Східнохристиянський світ, входить складовою частиною до *Макрохристиянської цивілізаційної ойкумени*, яка складається з кількох основних компонентів. Це сама *Західна*, у прообразі *Західнохристиянська доба Середньовіччя*, *Північноатлантична*, *Західноєвропейсько-північноамериканська цивілізація*. Вона складається з двох цивілізаційних блоків – *Північноамериканського* та *Європейського*, при тому що останній поділяється на дві субцивілізаційні структури – *романсько-католицьку* та *германсько-протестантську* зі своїми проміжними локусами (австрійці і баварці – германці-католики тощо), а також містить інші етноцивілізаційні компоненти (західних слов'ян, угорців тощо). Третім цивілізаційним компонентом *Макрохристиянського світу* виступає Латинська Америка.

Захід, зокрема Західно-Центральна Європа, країни, що об'єдналися у *Європейський Союз*, або ті, що мають шанси увійти до нього, історично, впродовж тисячоліття, має виразну цивілізаційну ідентичність і самосвідомість, етномовну та політичну структуру, спільні цінності й історичні символи. Ця ідентичність спирається на ранньосередньовічний романо-германський синтез та союз франкської державності з папським престолом, символічно визначений у 800 р. коронацією Римським папою *Карла Великого* титулом імператора. Весь подальший цивілізаційний розвиток Європи проходив під знаком її *світсько-конфесійного дуалізму*.

Можна дискутувати, якою мірою до Європи, саме в цивілізаційному, соціокультурному відношенні, як Західнохристиянсько-Новоєвропейського світу, причетні *Галичина*, *Закарпаття* і *Волинь*. Але безпідставно було б декларувати ідентичність з нею таких українських регіонів як *Придніпров'я*, *Слобожанщина*, *Донеччина* чи *Крим*.

Степова Україна з Донеччиною, а до прийняття християнства і майже вся її лісостепова смуга з *Середнім Придніпров'ям* і *Подесенням*, з найдавніших часів розгалуження індоевропейської племінної спільноти, були органічно причетні євразійському світу, в якому у I тис. до н.е. – I тис. н.е. провідну роль відігравали *іраномовні скіфсько-сарматські етноси*, а потім *тюркські народи*. Більшість з останніх прийняла *іслам*, тоді як основна маса слов'янства Балкан та Східної Європи (Київської Русі) стає *органічною складовою середньовічного Візантійсько-Східнохристиянського цивілізаційного світу*. Його базові соціокультурні підстави на рівні елементів античної спадщини та біблійних, старозаповітних коренів духовної традиції, органічно споріднені з

західнохристиянським ментально-ціннісним підґрунтям. На цивілізаційному рівні межа між Західнохристиянським та Східнохристиянським світами набула яскравого вираження вже у V ст., а інституційно було оформлене остаточним розколом християнства на православ'я і католицизм у 1054 р.

Народи Східнослов'янсько-Православної цивілізації впродовж останніх століть знаходилися в полі потужного впливу Заходу і тією чи іншою мірою залучалися до процесів, що характеризували його розвиток, але не системно, а вибірково, частково, *багато в чому істотно реалізуючи тенденції, пов'язані з їх власною, принципово відмінною від Заходу, соціокультурною природою. Серед компонентів Східнослов'янсько-Православної цивілізації Україна була найбільшою мірою дотичною до Заходу на рівні не лише панівних і освічених верств, а й пересічного населення. Це стосується перш за все її західних областей, особливо Закарпаття і Галичини, що пояснюється відомими історичними обставинами.*

На її сході і півдні, навіть у серцевині українського культурно-історичного життя, в *Середньому Подніпров'ї*, спостерігаємо іншу картину.

3. Формування української культури в контексті взаємодії цивілізацій

В цивілізаційному плані *традиційна українська культура органічно входить до культурного контексту християнської традиції з її античним і біблійним підґрунтям, а на етнографічно-мовному рівні виступає культурою одного з найчисельніших слов'янських народів. У цьому відношенні українська культура стоїть значно ближче до російської, польської, італійської та німецької культур, ніж до культурних традицій татар чи казахів. Але для західного світу «європейськість» є не тим, що є спільним між ним та колом народів православної традиції, а певними властивостями притаманними саме Західній цивілізації. В підґрунті Західної цивілізації невід'ємно знаходяться **реалії середньовічного романо-германського світу**: папство з подальшим католицько-протестантським дуалізмом і спільна політична система, прообразом якої була імперія Карла Великого. Невід'ємною властивістю Західної цивілізації також є **самодостатня особистість**, основа якої була сформована в унікальному духовному кліматі епохи **Відродження** та **Реформації**, у той час як до українсько-білоруських земель, не кажучи про Росію, дійшли лише спізнілі відлуння соціокультурної трансформації Європи.*

Загальновизнаними ментально-ціннісними засадами Західного світу є **раціоналізм, індивідуалізм, утилітарно-прагматичне ставлення до навколишнього світу як до засобу досягнення власної мети**. Значення особистості пересічної людини як абсолютної, самодостатньої цінності утверджується тільки в Західній цивілізації. У XIX-XX ст. **індивідуалістичний принцип аксіології** був заперечений тоталітарними ідеологіями марксистсько-комуністичного і національно-фашистського типів. Шукати ж його в нашій українській історії від козацьких повстань до сьогодення – справа безнадійна. Ці **ідеали** можемо знайти у вищих зразках української філософської думки і художньої літератури. У Г. Сковороди і Т. Шевченка, М. Драгоманова й І. Франка. Лесі Українки і О. Олеся, М. Коцюбинського і В. Липинського. Але й там вони завжди урівноважені, якщо не підпорядковані, **ідеалу неконкурентної суспільної злагоди і гармонії**.

Розв'язання проблеми цивілізаційної ідентичності України науковці вбачають через визначення її в системі двох основних координат її буття: стрижневого розвитку *власної слов'янсько-православної традиції* (з початковою опорою на *візантійську спадщину*) та, з періоду пізнього Середньовіччя, тісної *взаємодії із Західною цивілізацією* (при не лише *сприйнятті її досягнень*, а й періодичному *відштовхуванні від неї*, як під час козацьких повстань). Але базове тло Слов'янсько-Православної цивілізації та основа української культури має давньоруські корені і має *східнослов'янсько-візантійсько-балканські витоки*.

Дослідники зазначають, що *Східноправославна (московсько-російська) субцивілізація*, яка кілька століть ставилася до Заходу відчужено і не була схильною сприймати його культурні досягнення, створила потужну державність, яка у другій половині XVII ст. охоплювала простори від Дніпра до Тихого океану. *Через освічених українців відбулося запліднення Росії адаптованими до православного духовного підґрунтя досягненнями європейської культури*, і вони, особливо у XVIII ст., ніяк не можуть розглядатися пригнобленою нацією в Російській імперії. У другій половині XIX ст. були обмеження і навіть заборона українського друкованого слова. Але *українці входили, як і росіяни, у всі, у тому числі і найвищі, верстви*.

Петровська (Російська) імперія стала своєрідним синтезом обох тенденцій. *Мета здобуття військово-політичного паритету із Заходом* (та переваги над Мусульманським Сходом) вирішувалася через всіляке залучення технічного, політичного і культурного досвіду європейських країн, у чому визначну роль у XVIII ст. відігравали освічені українці. Досить згадати **Феофана Прокоповича**, ідеолога і проектувальника Петровських реформ, або канцлера **О. Безбородька**. Важко погодитися із поширеною думкою, що Україна у складі Російської імперії та СРСР була лише пригнобленою колонією. Без активної діяльності українців у царині культури на всіх щаблях суспільно-політичної ієрархії ці держави були б неможливими.